

DOI: 10.5281/zenodo.2648449

UDC Classification: 378

JEL Classification: I21

THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION, AS AN OBJECT OF SYNERGY AND DIALECTICS IN THE PROCESS OF REFORM: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ, ЯК ОБ'ЄКТ СИНЕРГІЇ І ДІАЛЕКТИКИ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Oleksandr S. Balan, Doctor of Economics, Professor
Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6711-5687

Email: shurabalan@ukr.net

Recieved: 23.01.2018

Українська вища школа переживає період затяжних реформ, однак з чітко окресленими орієнтирами. Незважаючи на елементи нестабільності в соціально-економічному і політичному житті держави процес перетворень освітньої сфери, особливо вищої школи України йде по наміченому шляху – Євроінтеграції і входження у світовий освітній простір. Така цілеспрямованість є дуже важливим чинником, адже слідування визначеній меті за мінливих умов прогнозовано дає великі шанси на досягнення успіху. Однак економічна база та умови фінансування державних закладів тормозять процес реформування та призводять до незначних поступів руху у заданому напрямку.

Дана стаття присвячена дослідженню досвіду економічного розвитку вищої школи Польщі, адже за багатьма характеристиками організація і реформування системи вищої школи цієї сусідньої країни дуже схожі з вітчизняними. І все таки за умов демографічного спаду польські університети не тільки тримаються на плаву, а й подекуди нарощують обсяги діяльності, причому в значній мірі – за рахунок притоку іноземних студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

За останні роки питанням реформування діяльності закладів вищої освіти України присвячено багато наукових праць і досліджень науковців, політичних і громадських діячів. З переліку дослідників найбільш фундаментальними працями вирізняються роботи М.З.Згуровського, О.І. Шарова, О.С. Кузьміна, О.Г. Мельник, М.Я. Яструбського, С.М. Іляшенка, В.Є. Кривса та ін. Однак у своїй статті хотілося б зосередити увагу на технічній стороні перетворень, яка створює передумови для поступального розвитку.

Метою статті є проведення аналізу факторів, які у поєднанні із сучасними методами управління та фінансового контролю забезпечують успіх проваджуваних реформ як загалом вищої школи, так і її складових – закладів вищої освіти.

Балан О.С. Заклад вищої освіти, як об'єкт синергії і діалектики в процесі реформування: вітчизняний і зарубіжний досвід. Оглядова стаття.

В статті досліджено фактори, що які забезпечують успіх реформ як загалом вищої школи, так і її складових - закладів вищої освіти. До уваги взято досвід Польщі, організація і проблеми розвитку вищої школи якої схожі з Українськими.

Ключові слова: вища освіта, реформи, євроінтеграція, трансформація, фінансування, фінансовий контроль

Balan O.S. The institution of higher education, as an object of synergy and dialectics in the process of reform: domestic and foreign experience. Review article.

The article investigates the factors that ensure the success of reforms as a general higher school, and its components - institutions of higher education. The experience of Poland is taken into consideration, wich organization and problems of the higher school development are similar to Ukrainian ones.

Keywords: higher education, reforms, eurointegration, transformation, financing, financial control

Проведені дослідження тематики реформування вищої школи України спонукають до вивчення зарубіжного досвіду, а саме Польщі, чия система організування вищої школи найбільш збігає з українською.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розглянемо порядок реформування структури вищої освіти Польщі.

Система вищої освіти в Польщі перебуває в Європейській зоні вищої освіти. Польща підписала Болонську Декларацію, метою якої є створення європейського простору вищої освіти. Актуальні реформи в системі вищої освіти в Польщі направлені на останні розробки Болонського процесу.

Важливим кроком у реформуванні структури вищої освіти Польщі стала робота над стандартизацією навчання за трансферною системою європейських кредитів (ECTS), спрямована на підвищення мобільності навчання – як у часі (передбачена можливість вибору індивідуального темпу навчання), так і у просторі (послідовне навчання у різних ВНЗ), тобто принцип мобільності, який пропагується Європейською комісією, має надати студентам можливість одержання знання за обраною спеціальністю в різних навчальних центрах (у країні поселення і за кордоном) на тому ж самому рівні освіти.

Застосування загальноєвропейської системи ECTS дозволяє збільшити (навіть індивідуально) тривалість навчання для вечірньої і заочної форми, що сприятиме більш якісному опануванню предметів програми навчання.

Ще один важливий напрямок реформ у освіті Польщі – адаптація системи оцінки власне ВНЗ до принципів Болонського процесу. Упродовж багатьох років в академічному середовищі в Польщі велися дискусії над розробленням за зразком Європейських країн і американської системи формули ліцензування та акредитації програм і центрів освіти, яка була б надійною основою контролю за якістю навчання. Розглядалися дві моделі: перша – галузевої акредитації при професійних організаціях і друга – акредитація при міжвишівських комісіях. Через незначну зацікавленість професійних і наукових асоціацій системою освіти перше рішення в Польщі було важким для запровадження. Друге рішення почали реалізовувати наприкінці 1997 р. із укладенням з п'ятнадцятьма значними ВНЗ «Угоди польських університетів щодо підвищення якості освіти».

У 2002 році у галузі акредитації ВНЗ зроблено наступний, якісно новий крок: при Міністерстві освіти та спорту Польщі утворена Державна акредитаційна комісія. Її компетенція розповсюджується як на державні, так і на приватні ВНЗ. Загальні позиції оцінки ВНЗ такі:

— наявність внутрішньої системи оцінки якості освіти;

— впровадження системи залікового обсягу освоєння дисциплін за ECTS;

— дотримання формальних вимог щодо кадрів ВНЗ.

Крім того, обов'язковою умовою акредитації ВНЗ сьогодні є його участь у програмі SOCRATES-ERASMUS.

Процес міжнародної інтеграції освіти пов'язаний також із взаємним визнанням дипломів. Польща дещо пізніше (у 1997 р.) приєдналася до Лісабонської Конвенції, яка є головним документом Болонського процесу у цій сфері. Правова основа визнання іноземних дипломів у Польщі має двосторонній характер. До вступу у ЄС країна мала понад 30 таких угод, але тільки 2 – з країнами ЄС (Німеччиною та Австрією). Але цей процес у зв'язку зі вступом Польщі до ЄС пришвидшився.

Звернемо увагу на особливості отримання вищої освіти в Польщі.

Для вступу до вищих навчальних закладів абітурієнту необхідно мати атестат про середню освіту. Правила прийому визначаються кожним ЗВО автономно. Найчастіше проводяться письмові чи усні вступні іспити за програмою середньої освіти, аналізують шкільні оцінки і проводиться співбесіда для визначення загального розвитку і здібностей. Фахові перевірки проводять і для майбутніх митців та спортсменів. Винятком є переможці і призери всепольських предметних олімпіад, які зараховуються без вступних екзаменів.

Випускники університетів і коледжів Польщі можуть отримати такі ступені:

— бакалавр (BA, licencjat) – надається після закінчення 3-3,5 років навчання в професійному або технічному коледжі;

— бакалавр (BSc, Inżynier) – надається після 3,5-4 років навчання у технічному, сільськогосподарському чи економічному коледжі;

— магістр (MA, MSc, magister) або ідентичний ступінь: магістр мистецтв, магістр інженерної справи, магістр архітектури, лікар, зубний хірург, ветеринар, надається після 5-6 років навчання в університеті. Ступінь MSc можна отримати також після 2-2,5 років додаткового навчання на магістра, яке можуть здійснювати випускники коледжу.

— доктор наук (Phd, doktor) – надається тим, хто здав іспит на ступінь доктора наук і успішно захистив дисертацію. Щоб почати навчання на отримання докторського ступеня, необхідно мати ступінь магістра або ідентичний ступінь.

Організація навчання, академічний рік та екзамени. Навчання розпочинається 1 жовтня і закінчується у червні, маючи зимовий і весняний семестри та екзаменаційні сесії в лютому і червні/липні. Додаткові екзамени проводяться наприкінці вересня. Студенти сільськогосподарських і частини технічних ВНЗ часто мають

улітку виробничу практику.

Для того, щоб успішно закінчити семестр, студентів необхідно отримати прохідні бали на всіх іспитах, які включають письмові або усні іспити з предметів даної програми. Кожен навчальний заклад визначає систему оцінювання самостійно. Найпоширеніша система оцінювання має такий вигляд: відмінно (5); добре з плюсом (4,5); добре (4); задовільно з плюсом (3,5); задовільно (3); незадовільно (2). Відповідно до Європейської кредитної системи ECTS, повна кількість кредитів надається за кожний предмет, незалежно від оцінок, отриманих на іспиті.

Увесь період навчання поділяється на цикли, які закінчуються присудженням відповідних кваліфікацій. З часу трансформації вищої освіти студенти отримали набагато ширші можливості для навчання за індивідуальними навчальними планами. З метою створення міцнішої бази для такої форми планується перехід на систему підрахунку виконання програми через кредити.

ВНЗ Польщі проводять фінансове управління та його контроль на основі:

1. Ustawy z dnia 27 lipca 2005 Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2005 r. Nr 164, poz. 1356, z późn. zm.) (Закону Про вищу освіту від 27 липня 2005 р. (Журнал законів 2005 р., № 164, п. 1356 зі змінами);
2. Ustawy z dnia 30 czerwca 2005r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2005 r. Nr 249, poz. 2104) (Закон про державні фінанси від 30 червня 2005 року. (Журнал законів 2005 року № 249, п. 2104);
3. Ustawy z 17 grudnia 2004r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (Dz. U. z 2005 r. Nr 14, poz. 114) (Закон про відповідальність за порушення дисципліни державних фінансів від 17 грудня 2004 р. (Журнал законів від 2005 р. № 14, пункт 114);
4. Ustawy z dnia 29 września 1994r. o rachunkowości (Dz. U. z 2002 r. Nr 76, poz. 694 z późn. zm.) (Закон про бухгалтерський облік від 29 вересня 1994 року. (журнал законів 2002 р. № 76, п. 694 зі змінами);
5. Ustawy z dnia 29 stycznia 2004r. Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 19, poz. 177 z późn. zm.) (Закон про державні замовлення від 29 січня 2004 року. (Журнал законів 2004 р. № 19, пункт 177 зі змінами);
6. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 2006 r. w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej uczelni publicznych (Dz. U. z 2006 r. Nr 246, poz. 1796) (Постанова Ради Міністрів від 22 грудня 2006 року у справі деталізації принципів Фінансового управління державними університетами (Журнал законів 2006 р. № 246, пункт 1796) [2].

ВНЗ проводить фінансовий контроль у межах виділених фондів з дотацій державного бюджету, доходів від наданих платних освітніх послуг, надходжень з інших джерел.

Фінансовий контроль ВНЗ здійснюється на основі матеріально-фінансового плану, прийнятого Сенатом ВНЗ.

Нагляд за виконанням матеріально-фінансового плану університету здійснює ректор, канцлер і квестор.

Доходи університету вважаються державними фондами і включають:

- Державні субвенції;
- Кошти від оплати додаткової наукової діяльності;
- Кошти з іноземних джерел;
- Доходи від оренди майна;
- Дарунки, громадські пожертвування, інші надходження.

Фінансовий контроль є складовою внутрішнього контролю процесів, пов'язаних з отриманням і розподілом державних коштів та управлінням майном.

Проведення фінансового контролю передбачає дотримання принципів законності, надійності, доцільності і економності.

Дотримання закону (законності) означає, що всі працівники зобов'язані дотримуватись відповідності всіх видів діяльності з обов'язковими зовнішніми і внутрішніми законами.

Надійність вимагає від працівників виконання своїх обов'язків з належною обачністю і старанністю, включаючи належне та фактичне документування господарських операцій.

Доцільність означає перевірку витрачання коштів відповідно до передбаченої мети, зазначеної у фінансовому плані, чи були дії працівників відповідними для реалізації конкретних цілей.

Критерій економності дозволяє оцінити, чи виконуються завдання університету економно та ефективно [3].

Правильне внутрішнє середовище є основою для інших елементів фінансового контролю. Таке середовище складається з: чесності та інших етичних цінностей, професійної компетенції, організаційної структури, ідентифікації завдань, делегування повноважень [1].

Ректор та співробітники підтримують фінансовий контроль та його функціонування. Канцлер та керівники організаційних підрозділів відповідають за фінансовий контроль у сфері наданих їм завдань, у тому числі відповідність процедурам фінансового контролю підпорядкованим їм працівникам.

Ректор може довірити конкретні обов'язки у сфері фінансового контролю співробітникам університету. Делегування обов'язків цим особам відбувається на підставі письмового дозволу.

Університет має внутрішню систему звітності, яка забезпечує управління, використання інформації, необхідної для виконання завдань [4].

Механізми фінансового контролю є важливими для ефективної діяльності і успішного досягнення

цілей ВНЗ. Механізм фінансового контролю визначається складаються правилами, процедурами, інструкціями і видами діяльності, за допомогою використання яких забезпечується функціонування ВНЗ, зокрема отримання та розподіл державних коштів та управління ними. Серед контрольних механізмів розрізняють загальні механізми та механізми системного контролю інформації.

Загалом фінансовий контроль являє собою процес, пов'язаний з отриманням та розподілом державних коштів та управлінням майном [2]. Фінансовий контроль включає:

- дотримання та застосування процедур, викладених у стандартах;
- попередню оцінку доцільності прийняття фінансових зобов'язань та здійснення витрат, оцінку отримання державних коштів, їх використання та здійснення фінансової діяльності;
- управління майном.

Застосування процедур фінансового контролю зобов'язує всіх працівників, які беруть участь у процесі отримання та використання державних асигнувань, нести зобов'язання, а також здійснювати керування та брати відповідальність за майно ВНЗ.

Угоди, об'єктом яких є послуги, постачання або будівельні роботи ВНЗ включені до правил, викладених у правилах державних замовлень.

Витрати коштів на постачання, послуги та роботи повинні бути задокументовані з належною обачністю, і це, зокрема, означає, що:

- документи не можуть містити бухгалтерських помилок і повинні відповідати вимогам Закону про бухгалтерський облік, Закону про податок на товари та послуги, а також вимогам внутрішніх актів, що діють у ВНЗ;
- у документах повинна бути присутня інформація про: ціль покупки, джерело фінансування, що використовується в процедурі державних замовлень, та доповнення іншою інформацією, зазначеною у внутрішніх положеннях;
- вид витрат повинен відповідати виду діяльності, до якого ці витрати були зараховані, і повинен відповідати правилам та засадам щодо понесення окремих видів витрат та джерел їх фінансування.

Основний контроль включає перевірку відповідності господарської та фінансової операцій із наявним станом майна, зокрема, таких як:

- угода з підрядником щодо виконання завдання дає надійну гарантію ретельного його виконання;
- описане у документі завдання, як виконане, відповідає порядку його виконання згідно договору;
- дані, які розкриваються в документі, що стосуються якості, кількості, вартості тощо,

відповідають стандартам обов'язковим в термінах виконання поставленого завдання.

Контроль за бухгалтерським обліком пов'язаний насамперед з перевіркою повноти та правильності ведення документів, правильності арифметичних дій, змісту та відповідності числових даних. Крім того перевірка того, чи даний документ відповідає потрібній формі, чи був складений компетентною особою, чи є наявні дата та номер документа, чи містить документ підписи уповноважених осіб та відповідні печатки, або не містить виправлень, а якщо і містить, то вони були здійснені правильним способом [5].

У ВНЗ Польщі система фінансового контролю базується на наступних формах:

- первісна перевірка (попередня перевірка);
- безперервний контроль;
- повний контроль.

Принцип самоконтролю реалізується через зобов'язання кожного працівника, що бере участь у процесі господарських та фінансових операцій, також у контролюванні діяльності ВНЗ. Даний принцип полягає, наприклад, у підготовці документів працівниками, під час якого відбувається його здійснення.

Принцип попередньої перевірки полягає в тому, щоб контролювати кожну операцію перед тим, як прийняти рішення, що спричинить фінансовий ефект.

Принцип безперервності контролю реалізується шляхом проведення заходів контролю безперервним способом, що забезпечує безперервну ліквідацію нецільових та неправильних операцій.

Принцип повного контролю здійснюється шляхом проведення перевірок у всіх їх формах та у всій сфері фінансово-господарської діяльності ВНЗ.

Процес внутрішнього фінансового контролю здійснюється: працівниками на індивідуальних робочих місцях; керівниками відділів; директорами інститутів; квестором; канцлером; проректорами; ректором.

Канцлер або уповноважені ним особи затверджують всі господарські та фінансові операції до моменту їх реалізації. Зобов'язання та витрачання державних коштів підлягають контролю: початковому, поточному, остаточному.

Початковий контроль полягає в оцінці проектів, угод, договорів та інших передбачуваних операцій з точки зору доцільності витрачання коштів та відповідності матеріально-фінансовому плану.

В рамках попереднього контролю проектів, договорів, угод та інших документів, пов'язаних із зобов'язаннями, передбачається надання висновку з точки зору юридичних радників.

Підтвердженням попереднього контролю є наявність на документі (проекті, договорі, угоді тощо) підпису. Підписання документу Квестором щодо виконання поставлених завдань означає, що

він здійснив початкову перевірку і для виконання завдання забезпечені фінансові ресурси.

Поточний контроль полягає у вивченні діяльності, фінансових та господарських операцій в ході їх виконання.

Поточний контроль полягає у перевірці господарських чи фінансових операцій, відображених у документі (рахунок – фактура, накладна, податкова накладна) з точки зору законності, економності та бухгалтерського обліку; описі документа.

Здійснюваний Квестором поточний контроль включає, зокрема, перевірку дотримання принципів грошових розрахунків у сфері витрат. Доказом виконання Квестором контролю є його підпис на документі, що відноситься до господарської чи фінансової операції.

Остаточний контроль полягає у перевірці господарських та фінансових операцій після того, як вони були здійснені.

Контроль після виконання операцій здійснюється на підставі первинних та вторинних документів. Його мета – оцінити операцію з точки зору цільового виконання, законності й економності. Цей вид контролю дозволяє протидіяти виявленим порушенням, тобто має запобіжний характер [6].

У випадку будь-яких невідповідностей проводять після контрольні заходи, спрямовані на: усунення виявлених порушень, їх причин і наслідків; застосування санкцій щодо працівників, відповідальних за виявлені порушення; покращення аудиторської діяльності.

Остаточний контроль проводиться Ректором, Проректорами, Канцлером, Квестором.

Доступ до фінансових, матеріальних та інформаційних ресурсів надається виключно уповноваженим особам.

Канцлер несе відповідальність за захист ресурсів університету та їх належне використання.

Всі випадки, в яких через надзвичайні обставини не було дотримано процедур та принципів фінансового контролю, повинні бути обгрунтовані та задокументовані відповідальними особами, а потім схвалені Ректором [4].

Ректор згідно своїх поточних обов'язків здійснює моніторинг та оцінювання ефективності системи фінансового контролю та її окремих елементів. Виявлені проблеми вирішуються в робочому порядку.

Постійна оцінка фінансового контролю є обов'язковою для всіх осіб, що виконують управлінські функції [6].

Висновки

Проведений огляд порядку реформування структури вищої освіти Польщі та особливостей отримання вищої освіти дає підстави стверджувати про доцільність запровадження подібних змін у вітчизняних закладах вищої освіти. Окремі елементи таких нововведень запроваджуються в ЗВО України. Однак сподіватись на аналогічні зрушення при реформуванні системи вищої освіти на зразок Польщі не можна, оскільки на результативність реформування галузі справляють суттєвий вплив чинники макрорівня і середовища функціонування закладів вищої освіти а також суттєва різниця в методиці фінансового контролю та фінансування ЗВО Польщі та України. А це виходить за рамки даного дослідження і потребує подальшого розгляду.

Abstract

The article investigates the factors that ensure the success of reforms as a general higher school, and its components – institutions of higher education. The experience of Poland is taken into consideration, which organization and problems of the higher school development are similar to Ukrainian ones. An important step in reforming the structure of higher education is the work on the standardization of European Credit Transfer System Transfer (ECTS), aimed at increasing the mobility of learning – both in time and in space, that is, the principle of mobility promoted by the European Commission should provide students with the opportunity to receive Knowledge of the chosen specialty in different educational centers at the same level of education. The use of the pan-European ECTS system allows to increase the length of your studies for evening and part-time forms, which will facilitate higher-quality mastering of the curriculum subjects. Adapting the university assessment system to the principles of the Bologna process is also the basis for the further development of the university. The research of the experience of reforming leads to the further study of foreign experience, whose organization of higher education systems are most comparable to Ukrainian.

Список літератури:

1. Касьянова С. Система освіти Польщі в рамках реалізації Болонського процесу / С. Касьянова // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 3-4. – С. 207-213.
2. Кус В.Р. Kontrola w systemie zarzadzania / В.Р. Кус // РТМ. Warszawa. – 2006. – s. 250.
3. Т.І. Ломаченко Дієва система внутрішнього контролю: Європейський досвід/ Т.І. Ломаченко // Українська академія банківської справи Національного банку України. – 2013. Вип. 2 (26).

4. Василюк А. Вища освіта Польщі: структура, управління, фінансування, підготовка кадрів / А. Василюк // Освіта і управління. – 1998. – № 2. – Т 2. – С. 154-163.
5. Strategia rozwoju wyzszego w Polsce do 2010, s. 3 [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.menis.gov.pl/szkwyz/strategia/strategia.htm>.
6. Regulamin przeprowadzania kontroli wewnętrznej w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Stanisława Staszica w Piłi: Załącznik do zarządzenia Nr 48109 Rektora PWSZ im. St. Staszica w Piłi z dnia 15 października 2009 roku.
7. Chwirot Stanisław Proces boloiłski w praktyce Gazeta Uniwersytetska - 2008 - №3.
8. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyzszego <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/sprawy-miedzynarodowe/proces-bolonski/>.

References:

1. Kasyanova, S. (2005). The system of education of Poland in the framework of the Bologna process. *Osvita i upravlinnya*, 8, 3-4, 207-213 [in Ukrainian].
2. Kuc, B.R. (2006). Control in the management of management system. PTM. Warsaw [in Polish].
3. Lomachenko, T.I. (2013). Diyovs system of internal control: European experience. *Ukrayinska akademiya bankivskoyi spravy Natsionalnoho banku Ukrayiny*, 2 (26) [in Ukrainian].
4. Vasylyuk, A. (1998). Higher education in Poland: structure, management, financing, training of personnel. *Osvita i upravlinnya*, 2, 2, 154-163 [in Ukrainian].
5. Strategy for higher-level development in Poland up to 2010. Retrieved from <http://www.menis.gov.pl/szkwyz/strategia/strategia.htm> [in Polish].
6. Rules for conducting internal control at the State Higher Vocational School Stanisława Staszica in Piłi: Załącznik for management No. 48109 Rector of the PWSZ them. St. Staszica in Piłi from 15 października 2009 [in Polish].
7. Chwirot Stanisław Proces boloiłski w praktyce Gazeta Uniwersytetska [in Polish].
8. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyzszego Retrieved from <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/sprawy-miedzynarodowe/proces-bolonski/> [in Polish].

Посилання на статтю:

Balan O. S. Zakład вищої освіти, як об'єкт синергії і діалектики в процесі реформування: вітчизняний і зарубіжний досвід / O. S. Balan // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2018. – № 1 (35). – С. 92-97. – Режим доступу до журн.: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/92.pdf>. DOI: 10.5281/zenodo.2648449.

Reference a Journal Article:

Balan O. S. The institution of higher education, as an object of synergy and dialectics in the process of reform: domestic and foreign experience / O. S. Balan // Economics: time realities. Scientific journal. – 2018. – № 1 (35). – P. 92-97. – Retrieved from <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No1/92.pdf>. DOI: 10.5281/zenodo.2648449.

